

УДК 343.14

А. Г. Ковальов

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»**ОКРЕМІ ПИТАННЯ УЧАСТІ ПРЕДСТАВНИКА ПОТЕРПІЛОГО
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. Дане конституційне положення знайшло відображення в чинному кримінальному процесуальному законодавстві нашої держави. Право на правову допомогу в кримінальному провадженні мають: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), свідок. Для досягнення завдань кримінального провадження України, які окреслені в ст. 2 КПК України, важливе значення має забезпечення належної правової процедури надання своєчасної та якісної правової допомоги особам, що залучаються до кримінального судочинства. Особливу увагу привертає право потерпілого на кваліфіковану правову допомогу, оскільки в правозастосовній практиці виникають певні труднощі під час реалізації права потерпілого мати представника.

Питання надання правової допомоги потерпілому в кримінальному провадженні ставало предметом наукових досліджень таких вчених, як: Ю.П. Аленіна, В.І. Боярова, О.Д. Бойкова, Т.В. Варфоломеевої, В.К. Волошиної, І.В. Гловюк, Г.В. Коновалової, О.О. Кочури, О.П. Кучинської, С.В. Михайліва, В.Ю. Панченка, В.Г. Пожара, О.Г. Русанової, А.С. Стойкової, М.С. Строговича, Л.Д. Удалової, В.П. Шибіка, О.Г. Шила та інших. Проте проблематика забезпечення права потерпілого на правову допомогу в кримінальному провадженні відповідно до чинного КПК України досі залишається не вирішеною, тому метою статті є дослідження правового порядку надання правової допомоги потерпілому.

Відповідно до ч. 8 ст. 56 КПК України протягом кримінального провадження потерпілий має право мати представника та в будь-який момент кримінального провадження відмовитися від його послуг. Слід відмітити позитивне, на нашу думку, нововведення чинного КПК України, що представником потерпілого-фізичної особи може бути лише адвокат. Така вимога законодавця спрямована на підвищення рівня надання правової допомоги в кримінальному провадженні, оскільки діяльність адвоката контролюється органами адвокатського самоврядування та урегульована За-

коном України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», тобто адвокат несе відповідальність за свою діяльність, а це, у свою чергу, підвищує рівень якості його послуг.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство України не передбачає випадків обов'язкової участі представника потерпілого в кримінальному провадженні. Слушно вказує О.П. Герасимчук, що вважається, що вони, *потерпілі* (курсив мій – А.К.), достатньо захищаються діяльністю прокурора в кримінальному процесі. Насправді ж прокурор не завжди слідує забезпеченню приватних інтересів особи, якій злочином завдано шкоду. Як правило, він допомагає здійснити права потерпілого тоді, коли це зумовлене публічним інтересом, який прокурор захищає в силу своїх повноважень. В інших випадках інтереси потерпілого можуть залишатись поза захистом. При цьому потрібно зважати, що не завжди особа має належні фізичні та психічні якості чи є достатньо освіченою, щоб забезпечити самозахист у юридичній справі [11]. Звернемо увагу, що в кримінальному процесуальному законодавстві деяких зарубіжних країн визначені випадки обов'язкової участі представника потерпілого. Так, відповідно до ч. 2 ст. 45 КПК Російської Федерації для захисту прав і законних інтересів потерпілих, які є неповнолітніми або за своїм фізичним або психічним станом позбавлені можливості самостійно захищати свої права і законні інтереси, до обов'язкової участі в кримінальній справі залучаються їх законні представники або представники [6]. У ч. 2 ст. 76 КПК Республіки Казахстан визначено, що для захисту прав і законних інтересів потерпілих, які є неповнолітніми або не володіють мовою судочинства або за своїм фізичним або психічним станом позбавлені можливості самостійно захищати свої права і законні інтереси, до обов'язкової участі в процесі залучаються їх законні представники і представники. У таких випадках у якості представника потерпілого допускається адвокат, обраний потерпілим або його законним представником. У випадку, якщо адвокат не запрошений самим потерпілим або його законним представником, участь адвоката забезпечується органом, який здійснює кримінальний процес, шляхом винесення постанови, що є обов'язковою для професійної організації адвокатів або її структурного підрозділу. Орган, який здійснює

кримінальний процес, не має права рекомендувати запрошувати в якості захисника конкретного адвоката. Оплата праці адвоката в разі відсутності в потерпілого або його законного представника коштів проводиться за рахунок бюджетних коштів у порядку, встановленому цим Кодексом [7].

У науковій літературі неодноразово зверталась увага на необхідність нормативного закріплення випадків обов'язкової участі представника потерпілого. Так, на думку В.П. Шибіко, такими особами, для яких процесуальний закон має передбачати обов'язкову участь представника, мають бути: 1) неповнолітні, тобто особи, які на момент учинення щодо них кримінального правопорушення не досягли 18-річного віку; 2) особи, які у встановленому законом порядку (ст. 39 ЦК та гл. 2 розділу 4 ЦПК України) судом уже визнані недієздатними або обмежено дієздатними, а також інші особи, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізовувати свої права; 3) близькі родичі особи, смерть якої настала внаслідок учинення щодо неї кримінального правопорушення, які залучені до участі в провадженні як потерпілі; 4) особи, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження [15, с. 311]. На необхідність обов'язкової участі адвоката-представника потерпілого до такої категорії учасників кримінального провадження, як неповнолітні (особа до 18 років), особи, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права та законні інтереси, а також особи, які не володіють мовою ведення кримінального провадження, також вказує С.Є. Абламський [8, с. 83]. С.В. Михайлів пропонує передбачити обов'язкову участь адвоката-представника потерпілого в справі, коли: потерпілий не володіє мовою, якою ведеться судочинство; адвокат представляє інтереси цивільного відповідача; сталася смерть потерпілого, в якого немає близьких родичів; прокурор відмовився від підтримання державного обвинувачення, а потерпілий вимагає продовження розгляду справи; прокурор змінив обвинувачення в суді, а потерпілий хоче підтримувати обвинувачення в раніше заявленому обсязі [13, с. 35]. Погоджуємося з зазначеними пропозиціями науковців, оскільки вважаємо, що одним із засобів забезпечення реалізації права потерпілого на кваліфіковану правову допомогу є визначення у КПК України випадків обов'язкової участі представника, коли з об'єктивних причин особистої участі потерпілого в кримінальному провадженні недостатньо для захисту його прав, свобод та законних інтересів. Окрім того, вважаємо, що обов'язкова участь представника потерпілого має бути забезпечена в кримінальному провадженні на підставі угод. Необхідність обов'язкової участі представника потерпілого у вищевказаних

випадках зумовлюється об'єктивними обставинами (неповноліття, психічні та фізичні вади, недієздатність, обмежена дієздатність, розширення принципу диспозитивності), які вимагають посилення гарантій надання кваліфікованої правової допомоги потерпілому для забезпечення ефективного використання правових можливостей потерпілої особи.

Право потерпілого мати представника в кримінальному провадженні впливає з положень ст. 59 Конституції України. Дана конституційна норма зазначає, що у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Порядок надання безоплатної правової допомоги визначається Законом України «Про безоплатну правову допомогу». Аналізуючи положення ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», можемо зробити висновок, що право на безоплатну вторинну правову допомогу мають потерпілі, які відносяться до категорії осіб, що передбачені п.п. 1, 2 та 8 ч. 1 ст. 14. Проте чинне кримінальне процесуальне законодавство України не передбачає правового порядку надання правової допомоги потерпілому за рахунок держави. Натомість таке право є в підозрюваного, обвинуваченого. Небезпідставно в науковій літературі звертається увага на можливість порушення в кримінальному провадженні однієї з його основних засад – принципу рівності перед законом і судом – по відношенню до потерпілої особи, яка в разі браку коштів на оплату послуг представника не зможе самотужки належним чином відстояти свої права, свободи та законні інтереси в кримінальному провадженні, а особливо в тих випадках, коли сторона захисту буде представлена не тільки підозрюваним (обвинуваченим), але й захисником останнього. Зазначене може призвести до порушення ще однієї важливої засади кримінального провадження – принципу доступу до правосуддя [12]. Слушно із цього приводу зазначає В.К. Волошина, що розширення лише прав підозрюваного є одностороннім, оскільки не сприяє рівноправності сторін. Так, КПК України не передбачає інституту обов'язкової участі представника потерпілого; інституту надання потерпілому безкоштовної правової допомоги; права жертви злочину занадто звужені; потерпілий не має права брати участь під час вирішення питання про обрання підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу та оскаржувати відповідну ухвалу тощо [10]. Тому вважаємо передбачити в КПК України порядок реалізації права потерпілого на правову допомогу за рахунок держави в тих випадках, коли його участь має бути обов'язковою, а також якщо потерпілий заявить клопотання про залучення представника, але за відсутністю коштів не може його залучити самостійно.

Реалізації права потерпілого на правову допомогу не може бути досягнута лише декларуванням

права мати представника. На нашу думку, доцільно передбачити належний правовий порядок участі представника потерпілого в кримінальному провадженні, відповідно до якого представнику надавались би ефективні правові засоби надання кваліфікованої правової допомоги своєму клієнту – особі, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоду. Погоджуємося з І.І. Цилюриком, що в чинному КПК України обсяг прав, яким наданий представник потерпілого, значно відрізняється від обсягу прав захисника підозрюваного, обвинуваченого. Незважаючи на жваві дискусії із цих питань, захиснику останніх передбачені найширші можливості впливати на хід досудового розслідування. У той час представник потерпілого користується лише процесуальними правами потерпілого, права якого значно «скромніші», ніж права у захисника. Більше того, вони чітко не окреслені, а просто прирівняні до прав потерпілого, що створює «відштовхуючий фактор» під час прийняття потерпілим рішення про запрошення адвоката як свого представника. Тому в даному випадку вести мову про належну, тим більш кваліфіковану правову допомогу потерпілому несправедливо [14]. Таким чином, потребують розширення процесуальні можливості представника потерпілого для того, щоб забезпечити надання потерпілому кваліфікованої правової допомоги. Вважаємо, що мають бути розширені права потерпілого та його представника щодо формування доказової бази кримінального провадження. Ч. 3 ст. 93 КПК України визначає способи збирання доказів потерпілим, проте в подальшому КПК України не визначає механізму їх реалізації.

Звернемо увагу, що ст. 15 Закону України «Про судову експертизу» передбачає можливість проведення судових експертиз, обстежень і досліджень у кримінальному провадженні державними спеціалізованими установами, судово-медичними та судово-психіатричними установами на замовлення потерпілого, його представника. Окрім того, право потерпілого звертатися з письмовим зверненням про призначення експертизи передбачено п. 1.8 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, що затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5. Слушно зазначають Ю.П. Аленін та І.В. Гловюк, що висновок експерта можуть надати суду лише сторони (ч. 2 ст. 101 КПК України), а потерпілий є стороною в кримінальному провадженні лише у випадках, передбачених КПК України. Можемо констатувати, що ці норми значно ускладнюють можливість використання потерпілим та його представником спеціальних знань для відстоювання інтересів потерпілого в кримінальному провадженні та свідчать про те, що має місце «відверта диспропорція» в правових можливостях потерпілого і сторони за-

хисту в обстоюванні своєї позиції в кримінальному провадженні»; у зв'язку із цим доцільною є пропозиція щодо доповнення ч. 2 ст. 243 КПК України положенням, що потерпілий має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, зокрема й обов'язкової [9, с. 115].

Враховуючи те, що відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України потерпілий є стороною в кримінальному провадженні лише у випадках, передбачених КПК України, вважаємо за необхідним доповнити ст. 159 та ст. 225 КПК України положеннями, які б закріплювали за потерпілим та його представником право звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей та документів, а також про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні.

Отже, чинне кримінальне процесуальне законодавство України потребує внесення змін та доповнень із метою забезпечення належного правового порядку залучення та участі представника потерпілого в кримінальному провадженні, що є гарантією надання потерпілому своєчасної та кваліфікованої правової допомоги.

Література

1. Конституція України : затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (із змін., внесеними згідно Законом України від 1 лютого 2011 року № 2952-VI (2952-17) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141; 2005. – № 2. – Ст. 44.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
4. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 № 4038-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/para090#o90>.
5. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
6. Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/28350bdeb8cac3a4ec96a0370f6e8a5604f9640b/.
7. Уголовно-процесуальный кодекс Республики Казахстан от 4.07.2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&doc_id2=31575852#pos=54;2&pos2=1672;32.
8. Абламський С.С. Процесуальний статус представника потерпілого у кримінальному провадженні / С.С. Абламський // Право і безпека. – 2014. – № 4(55). – С. 80–84.
9. Аленін Ю.П. Потерпілий у кримінальному провадженні: деякі питання / Ю.П. Аленін, І.В. Гловюк // Право України. – 2013. – 11. – С. 112–119.

10. Волошина В.К. Щодо питань реалізації принципу змагальності у доказуванні на стадії досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним кодексом України / В.К. Волошина // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 166–171. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_2_31.

11. Герасимчук О.П. Теоретичні та практичні аспекти професійного захисту потерпілого / О.П. Герасимчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». – «Право». – 2011. – № 1(3). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11hoppzr.pdf>.

12. Кармазіна К.Ю. Новели реалізації конституційного права на безоплатну правову допомогу потерпілими у кримінальних провадженнях / К.Ю. Кармазіна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/7843/1/42-46a.pdf>.

13. Михайлів С.В. Обов'язкова участь адвоката – представника потерпілого у кримінальному процесі / С.В. Михайлів // Адвокат. – 2009. – № 9. – С. 33–35.

14. Циліорик І.І. Правові та процесуальні підстави реалізації правової допомоги потерпілого на стадії досудового розслідування / І.І. Циліорик // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pap.in.ua/3_2015/69.pdf.

15. Шибіко В.П. Проблема забезпечення прав потерпілого за новим КПК України 2012 року / В.П. Шибіко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 307–313. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_54.

Анотація

Ковальов А. Г. Окремі питання участі представника потерпілого в кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті досліджується правовий порядок реалізації права потерпілого мати представника відповідно до чинного КПК України. Розглянуто випадки обов'язко-

вої участі представника потерпілого в кримінальному провадженні, в тому числі за рахунок держави. Визначається необхідність розширення процесуальних прав потерпілого та його представника.

Ключові слова: потерпілий, представник потерпілого, правова допомога, обов'язкова участь представника потерпілого, правова допомога за рахунок держави.

Аннотация

Ковалев А. Г. Отдельные вопросы участия представителя потерпевшего в уголовном производстве. – Статья.

В статье исследуется правовой порядок реализации права потерпевшего иметь представителя в соответствии с действующим УПК Украины. Рассмотрены случаи обязательного участия представителя потерпевшего в уголовном производстве, в том числе за счет государства. Определяется необходимость расширения процессуальных прав потерпевшего и его представителя.

Ключевые слова: потерпевший, представитель потерпевшего, правовая помощь, обязательное участие представителя потерпевшего, правовая помощь за счет государства.

Summary

Kovalov A. G. Individual issues of participation of authorized representative of victim in criminal proceedings. – Article.

The article examines legal order of realization of right of victim to have authorized representative according to the CPC of Ukraine. Cases of obligatory participation of representative of victim in criminal proceedings, including at the expense of the state, are considered. The need to enhance the procedural rights of the victim and his authorized representative are determined.

Key words: victim, authorized representative, legal aid, obligatory participation of a representative of the victim, legal aid at the expense of the state.